

УДК 72(38):94(477.7)(045)

Нікольченко Юзеф Мойсейович,
доцент, доцент кафедри культурології
та інформаційної діяльності
Маріупольського державного університету
заслужений працівник культури України
Головка Олександра Владиславівна,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
суспільних та гуманітарних дисциплін
Харківського державного університету харчування та торгівлі

ГРЕКО-РИМСЬКА АНТИЧНА АРХІТЕКТУРА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ТА ЇЇ ТРАДИЦІЇ

©

Стаття присвячена проблемі виникнення та особливостям розвитку греко-римської античної ордерної архітектури в полісах Північного Причорномор'я, її традиціям на теренах Південної України у міському зодчестві кримських фем візантійської імперії VI–XII ст. і Тмутараканського князівства Київської Русі X–XII ст.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Південна Україна, поліс, фема, Тмутараканське князівство, антична культура, греко-римська архітектура, ордер, стиль, традиція.

Нікольченко Юзеф Мойсейович, доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету, заслужений працівник культури України
Головка Олександра Владиславівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі

Греко-римская античная архитектура Северного Причерноморья и ее традиции

Статья посвящена проблеме возникновения и особенностям развития греко-римской античной архитектуры в полисах Северного Причерноморья и ее традициям на землях Южной Украины в городском зодчестве крымских фем византийской империи VI–XII вв. и Тмутараканского княжества Киевской Руси X–XII вв.

Ключевые слова: Северное Причерноморье, Южная Украина, полис, фема, Тмутараканское княжество, античная культура, греко-римская архитектура, ордер, стиль, традиция.

Nikolchenko Yuzef, Associate Professor of the Chair of Culturology and Information Activity of the Mariupol State University, Honoured Culture Worker of Ukraine

Holovko Alexandra, Ph.D. in History, Associate Professor of the Chair of the Social and Humanitarian Studies of the Kharkiv State University of Nourishment and Trade

Traditions of the Ancient Greek and Roman Architecture style in Black Sea Northern Littoral

The authors analyse peculiarities of the architecture in the making which assimilated the antique architecture. It deals with city-building in the areas of the Southern Ukraine cities and towns of the Black Sea Northern Littoral. The area of the Byzantine Empire in the 6th-12th centuries and Tmutarakan principality a part of Kyiv'ska Rus of the 10th-12th centuries.

Key words: the Black Sea Northern Littoral, Southern Ukraine, a city, fema, Tmutarakan principality, antique culture, Greek and Roman architecture, column capital style, tradition.

Архітектура Півдня України, сформована на греко-римській традиції та продовжена у візантійський період, стала підґрунтям для бурхливого розвитку зодчества в культурі Русі-України. У цьому контексті дослідження античної архітектурної спадщини Північного Причорномор'я визначає актуальність проблеми, що зумовлюється такими чинниками:

- потреба у дослідженні історико-культурницької ретроспективи розвитку античної та ранньої середньовічної архітектури Північного Причорномор'я;
- зростаючий науковий інтерес до традицій греко-римської античної архітектури в культурі Півдня України.

Хронологічні межі питання охоплюють період від V ст. до н. е. (початок класичного періоду давньогрецької культури) до кінця XII ст. (апогей культури Київської Русі на Півдні України).

Джерельну базу статті складають свідчення давніх авторів, насамперед Геродота, Діодора Сицилійського, Страбона, Демосфена, Птолемея, Плінія Старшого, Йордана, Прокопія Кесарійського,

Менандра Протектора Феофілакта Симокатти, Маврикія Стратега, а також укладачів Іпатіївського літописного зводу.

Найважливішими джерелами залишаються археологічні, які були здобуті при розкопках міст, поселень і некрополів (могильників) та споруди (їхні залишки) візантійського періоду і Київської Русі, які збереглися на Півдні України.

Визначаючи стан дослідження проблеми, необхідно зазначити, що з кінця XIX ст. у Криму розгорнулися систематичні розкопки чотирьох античних міст-держав – Березані та Ольвії (Б.В. Фармаковський, Є.Р. Штерн), Херсонеса (К.К. Костюшко-Валюжинич, Р.І. Лепер), Пантікапея (К.Є. Думберг, В.В. Шкорпіл). Серед дослідників античних пам'яток архітектури старшого покоління у Північному Причорномор'ї слід назвати Г.Д. Белова, В.Д. Блаватського, В.Б. Гайдукевича, К.Є. Гриневича, С.О. Жебелева, В.І. Кадєєва, О.М. Карасьова, О.І. Леві, Л.М. Славіна, М.І. Сокольського.

Сучасна вітчизняна історіографія з питання, що розробляється, представлена працями археологів: С.А. Беляєва, С.Б. Буйських, В.М. Зубаря, Г.Ю. Івакіна, М.М. Ієвлева, В.В. Крапівіної, С.Д. Крижицького, Н.О. Лейпунської, С.Б. Охотнікова, А.С. Русяєвої, Н.М. Секерської, М.В. Скржинської, П.П. Толочка, А.Л. Якобсона; істориків архітектори: Ю.С. Асєєва, Д.П. Кривача, Г.А. Лебєдева, Г.Н. Логвина; дослідників української культури: Я.Д. Ісаєвича, І.П. Крип'якевича М.В. Поповича та інших.

Поява грецьких міст-колоній на Півдні сучасної України була результатом колонізації еллінами у VIII-VI ст. до н. е. у басейні Середземномор'я окремих регіонів Північної Африки, Апеннінського півострова, Сицилії, Півдня Франції, Сходу Іспанії, узбережжя Чорного моря. У Північному Причорномор'ї дослідниками визначені три зони античної колонізації: у гирлах Бугу і Дністра, на Керченському і Таманському півостровах, на південно-західному узбережжі Криму.

Античні колоніальні міста регіону спочатку являли собою звичайні грецькі поліси, які умовно залишалися частиною еллінського світу в цілому. Проте з часом, особливі географічні, політичні, економічні і культурні обставини їхнього розвитку на північному узбережжі Чорного моря сформували комплекс важливих відмінностей від міст, які існували у Середземномор'ї. У середовищі еллінізованого населення навколишніх племен поступово, починаючи з IV ст. до н.е., формується змішана греко-варварська традиція, розквіт якої припадає переважно на період еллінізму.

З помітною гостротою вона проявляється у Боспорській державі, де грецькі поліси виникали на численних землях, заселених аборигенами. У меншій мірі це позначилося на Ольвії і особливо на Херсонесі. Але кожна з цих частин грецького світу, будучи одним із невід'ємних елементів цілого, вносила свою частку в загальну скарбницю не тільки античної культури, а й культури місцевих племен [6, 220]. Пізніше, у період римської окупації Північного Причорномор'я та ранньому середньовіччі, греко-варварські та римські традиції, що в значній мірі трансформувалися під впливом візантійської культури, проникають і в староруську культуру, зокрема через міста Криму, що виникли на місці античних полісів у VI-XII ст. [15, 21].

У VII ст. до н. е. вихідцями з іонійського Мілету були засновані поліси Березань, нині – острів біля гирла Буго-Дністровського лиману та Пантікапей у межах сучасної Керчі. Протягом VI-V ст. до н. е. на Керченському і Таманському півостровах виникли міста Гермонасса, Горгіппа (Анапа), Фанагорія, Феодосія та інші. У цей же період на західному узбережжі Кримського півострова почали розвиватися Херсонес (у межах сучасного Севастополя), поблизу Дністровського лиману – Тіра і Ніконій, а в гирлі Південного Бугу – Ольвія.

Пізніше в цьому регіоні внаслідок так званої внутрішньої колонізації утворилися міста. Тобто, самі переселенці та їхні нащадки вже без участі материкової Греції заснували власні факторії. У III ст. до н.е. біля устя Дону з ініціативи боспорців утворився Танаїс, згодом – боспорські міста Калос-Лимен, Китей, Патрасій, Синдська Гавань у Західному Криму. Всього на Північному Причорномор'ї відомі 24 грецьких античних міста і понад 100 сільських поселень [1, 8-25]. Цей процес яскраво ілюструє вислів з платонівського «Федона», який пізніше став крилатим: «...ми, елліни, обсіли Понт (Чорне море) неначе мурахи або жаби навколо болота» [17].

Давногрецькі поліси залишили після себе багату та різноманітну спадщину. Вони були першими державами на території сучасної України, які стали своєрідним каталізатором соціально-політичного, економічного і культурного розвитку місцевих племен. Міста за етнічним характером відрізнялись одне від одного. Найвиразнішим містом вважалась Ольвія, найменш грецьким – Пантікапей та інші міста Боспорського царства, де більшість населення становили таври, кіммерійці, меоти, синди і протослов'яни. Пізніше вони зосереджуються на Таманському півострові у Тмутаракані, де виникне Тмутараканське князівство Київської Русі, яке вперше згадується у літописах під 988 р. [16, 67].

В античний період розпочалася писемна історія України, а її культура успадкувала і розвинула величезний досвід стародавніх греків, започатковуючи напрям цивілізаційних орієнтацій, який уже у IX ст. виведе Русь на візантійську культурну традицію [8, 29-30; 20, 20-21].

У V ст. до н. е. після блискучої перемоги Греції у виснажливій війні з Персією (490-450 рр. до н. е.) почався класичний період її історії та культури. Для греків це був час найвишого розквіту політичного красномовства, філософії, літератури, архітектури, скульптури, монументального живопису і вазопису. Високо досконале, послідовно реалістичне і сповнене глибокого відчуття краси, мистецтво грецької класики визначило собою новий і найбільш важливий етап у майбутньому розвитку європейської культури [18, 87].

Грецьке мистецтво знайшло своє відображення і в архітектурі античних полісів Північного Причорномор'я. У V-середині I ст. до н.е. тут домінують традиції метрополії з великим розмахом будівництва,

поширенням усіх основних категорій архітектурних споруд і виробленням основних типів житлових і поховальних комплексів, максимально високим рівнем розвитку конструкцій і декору. Сформувались напрями в архітектурі, які продовжували існувати в регіоні у перших століттях нашої ери (період Великого переселення народів); у VI-XII ст. н. е. вони були покладені в основу візантійських стильових традицій в архітектурі міст Криму: Джаліти, Дороса, Корчева, Паратеніту, Сугдеї, Тірітаки, Феодосії, Херсону (Корсун) [14, 234].

Архітектура античних держав Північного Причорномор'я була багатоплановим явищем із класичним грецьким змістом. Вона розвивалася у регіоні, в якому на той час не існувало осілого місцевого населення, окрім кочівників, які мешкали у північнопричорноморських степах. З ними і північними, східними і західними осілими племенами грецькі переселенці мали взаємовигідні зв'язки. Проте рівень розвитку будівництва і тим більше архітектури останніх був таким, що його неможливо порівняти з античним.

За доступними на сьогоднішній день даними будівництво навколишніх племен обмежувалося переважно житловими будинками, поховальними і у незначній мірі оборонними спорудами. Зрозуміло, в осілих племен повинні були існувати споруди культового і суспільного призначення, проте питання це ще глибоко не досліджене, у зв'язку з відсутністю виразних залишків таких споруд. Отже, на грецькій античній традиції у момент її перенесення до Північного Причорномор'я не міг відбитися будь-який переважаючий або хоча б відповідний їй за рівнем розвитку вплив. Це і зумовило її успішне закріплення на новому місці і подальший розвиток при наявності античної грецької домінанти [1, 198-209].

Основним джерелом наукової інформації з історії і практики містобудування, будівництва та архітектури грецької античної доби у Північному Причорномор'ї є залишки споруд, виявлені і досліджені під час археологічних розкопок. До теперішнього часу подібні об'єкти були відкриті у значній кількості як у містах, так і у поселеннях навколо них. Це вулиці, площі, руїни храмів, вівтарів, некрополів, суспільних і житлових будинків тощо [9, 230-231].

Міські ансамблі створюються за архітектурними зразками, запозиченими у метрополії, тобто будівлі за ордерними системами (типи архітектурних композицій з вертикальних і горизонтальних елементів, які сформувалися у зодчестві античної Греції), оздоблені колонадами з капітелями, фронтонами, акротеріями (прикраси на кутах фронтону), фризами, декоративними статуями, рельєфами на античні теми [3, 119-133]. Упродовж V ст. до н. е. ордерна архітектура античних міст басейну Чорного моря розвивалася за принципами будівельної практики метрополій. Тут простежуються ті ж періоди й етапи, що і в архітектурному мистецтві античних держав Східного Середземномор'я [14, 11]. У нашому випадку це були іонійські (Мала Азія) традиції (мілето-самоська та ефеська), які використали у Північному Причорномор'ї перші греки-переселенці при спорудженні об'єктів суспільного, житлового та культового призначення в Борисфені, Германасі, Істрії, Пантікапеї, Ольвії [7, 79].

Зміни в ордерних схемах відбулися наприкінці V – на початку IV ст. до н.е., коли у містах полісів почали з'являтися споруди доричного ордеру. «Капітелі колон, антові капітелі та карнизи, вирізьблені з місцевих вапняків, мали характерні для античної архітектури періоду високої класики профілювання, зокрема найтиповіший профіль «орлиний дзьоб» [7, 79].

У IV ст. до н.е., спочатку паралельно з доричним, а пізніше повсюдно домінуючи, в еллінській міській архітектурі Півдня України з'являються перші споруди, виконані в іонічному ордері аттичного типу. Це було результатом політичного, економічного і культурного впливу Афіньського Морського Союзу на понтійські поліси, незалежно від їхніх традиційних зв'язків з історичною метрополією.

З археологічних джерел відомо, що на Керченському і Таманському півострові (Боспорське царство) у V-IV ст. до н.е. було споруджено декілька храмів і вівтарів аттичного типу. Але є випадки, коли культові будівлі були безордерними, зокрема у Німфеї. Так, святилище Деметри складалося з одного приміщення, вхід до якого був прикрашений лише карнизом з пофарбованих теракотових плиток [2, 346].

Деталі оздоблення будівель, знайдені під час розкопок Херсонеса, свідчать про застосування в архітектурі міста у IV-III ст. до н.е. аттичних типів доричного та іонічного ордерів. На основі частин капітелей, архітрава (балка, яка з'єднує колони) і фриза з багатою орнаменталією аттичного типу іонічного ордера був графічно реконструюваний фасад храму з чотирма колонами на вузьких фасадах амфіпростиля (храм невеликих розмірів) заввишки 6,6 м [1, 208].

У кінці третьої чверті IV ст. до н.е. в Ольвії виникають центральний теменос (святилище ділянка, присвячена певному божеству) і агора (місце народних зборів). Тут були досліджені залишки храму Аполлона кінця VI – початку V ст. до н.е., портик аттичного типу доричного ордера, десять вівтарів, а також виявлений унікальний комплекс розписної архітектурної теракоти. Поблизу агори відкрито ділянку, на якій знайдено велику кількість архітектурних деталей доричного та іонічного ордерів [15, 15].

Будівельними матеріалами іноді слугували привозні мармури, здебільшого з берегів Мармурового моря. Але переважали місцеві вапняки, різновиди яких поширені на північному узбережжі Чорного моря та на великих площах Керченського півострова. Безперечно, використовували і дерево.

Найвищого рівня розвитку антична архітектура на Півдні України досягає в елліністичну епоху (III-II ст. до н. е.). Здебільшого вона повторює міські традиції материкової Греції. Споруди громадського і культового призначення зводилися у кожному поліському центрі, зокрема храми переважно антового (горизонтальні оздоблювальні елементи, які виступають назовні над стіною) і простильного (колони розташовані тільки на

центральному фасаді) типів доричного ордеру в Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї, вівтарі теменосів Аполлона Дельфінія та Аполлона Лікаря в Ольвії, Пасіада в Херсонесі тощо [1, 207-210].

У I-IV ст. н. е. принципів змін в архітектурі міст Півдня України не відбувається. Проте нестабільна політична ситуація, військові конфлікти в регіоні та окупація грецьких полів римськими легіонами спричинили необхідність спорудження фортець у Тірі, Ольвії, Херсонесі, Хараксі та інших містах. За римськими технологіями і будівельно-архітектурними традиціями виготовляється та використовується випалена цегла, цементний розчин, декоративна мармурова плитка, напівциліндричні склепіння, арки. Новими для полів стали такі об'єкти традиційного римського будівництва і архітектури, як терми (лазні). В оздобленні споруд застосовують елементи не тільки іонічного і корінфського ордерів, а й тосканського (італійського) [9, 233-234].

Із пізньоантичних будівель громадського призначення повністю були розкопані терми у Пантікапеї, що склалися з топочної, аподитарію (роздягальня), тепидарію (приміщення з теплим сухим повітрям), фригідарію (басейн з холодною водою), кальдарію (басейн з теплою водою), кількох приміщень допоміжного призначення та подвір'я [2, 347].

Визначальною подією кінця античності, яка повністю змінила суспільне життя Середземномор'я, стало виникнення християнства. Його бурхливий розвиток відбувався спочатку в римських провінціях на Близькому Сході, у Передній і Малій Азії, Греції, Північній Африці, потім безпосередньо в центрі Римської імперії, а пізніше – на території всієї Європи.

Падіння Римської імперії у 476 р. н. е. означало завершення античної історії, а з нею і античної культури. Проте давні греко-римські культурно-мистецькі традиції склали основу для наступних етапів європейської цивілізації, але вже на інших засадах духовності.

Християнство розповсюджувалось на теренах Півдня України поступово. Перші його кроки зафіксовані на Кримському півострові ще у II ст. н. е. З візантійських джерел відомо про християнізацію готів у IV ст., а в період імператора Юстиніана (527–565) центром східного християнства став колишній античний поліс – Херсонес [11, 24].

В умовах активної християнізації архітектура візантійських міст Півдня України у VI-XII ст. являла собою унікальний симбіоз ще існуючої грецько-римської ордерної традиції та будівельної практики колишніх кочовиків, прилаштованої до осілого способу життя, хоча процес інтеграції відбувався постійно. Його можна наочно проілюструвати на прикладі Херсонеса, який у V ст. візантійці перетворили в основний економічно-політичний форпост на Північному Причорномор'ї. Він також був головним центром поширення християнства на землях, розташованих на північ від Чорного моря.

На думку Д.П. Кравича, Південь України з його грецьким, готським, аланським і слов'янським (праукраїнським) осілим землеробським населенням, тяжів до Херсонесу. Завдяки цим зв'язкам він у VI-VIII ст. мав розвинуту міську інфраструктуру, яка включала у себе оборонне, суспільне і культове будівництво та високо художню архітектуру. Це відобразилось, насамперед, на міських фортечних укріпленнях, адміністративних і житлових будівлях, величких християнських храмах. Останні здебільшого споруджувались за зразком староримських базілік, які були водночас релігійно-культовими будівлями і місцем громадських зібрань [13, 7-15]. Ранньою християнською спорудою оригінальної архітектури є печерний катакомбний храм II-III ст., залишки якого збереглися у північно-східній частині Херсонеса. В середині він складався з трьох частин, з'єднаних зімкнутим склепінням, мав мармурове декорування стін та оздоблену мозаїками підлогу [5].

У 1853 р. видатний російський історик і археолог А.С. Уваров розкопав найбільшу базіліку (витягнута прямокутна споруда з поздовжніми внутрішніми рядами колон) Херсонеса, від якої, на той час, залишилися лише фундаменти і частини стін. Після встановленої дослідниками дати її будівництва у V ст. було простежено і два етапи реконструкції – у VI і X ст. Стіни, підкупольне склепіння нартекса (притвор, вхідне приміщення церкви) і підлога базіліки викладені високохудожніми мозаїчними композиціями, колони завершували капітелі.

У місті, до якого вже понад сто п'ятдесят років прикута увага археологів, істориків, теологів, архітекторів і мистецтвознавців, розкопано ще декілька споруд суспільного і релігійного призначення різних архітектурних стилів, зокрема центрального, купольного та осьового характеру. Прикладом слугують будівля християнської VI – початку VII ст., що входила до комплексу базіліки, дослідженої у 1853 р., стіни якої було облицьовано мармуровими плитами і мозаїками та побудована у VI ст. купольна церква на чотири абсиди в західній частині Херсонеса з підлогою, повністю вкритою мозаїкою [19].

Завдяки масштабним розкопкам, проведеним у Херсонесі у другій половині XIX-XX ст., з'явилася можливість конкретизувати літописний опис хрещення князя Володимира [16, 63]. Грунтуючись на повідомленні Нестора про те, що храм, у якому був охрещений князь Володимир, знаходився «посеред граду», згадана нами базіліка, поки що умовно, може бути його залишками, історично пов'язаними з подіями весни-літа 988 р. За їхньою логікою київський князь міг прийняти таїнство хрещення тільки у вищевказаній християнській, яка на той час була єдиною у Херсонесі [4].

Розвиток міст Боспору у візантійський період суттєво відрізнявся від інших фем (військово-адміністративна округа) імперії. Їхнє населення вже у I ст. н. е. втратило елліністичний характер і поступово ставало поліетнічним з домінуючим, пізніше, слов'янським компонентом. Християнство тут існувало з III ст., про що свідчать відкриті археологами на Керченському півострові катакомбні святилища. У X-XII ст. Корчев (сучасна Керч), колишній Пантікапеї, перебував у складі Тмутараканського князівства Київської Русі.

Унікальною пам'яткою архітектури Корчева є церква Іоанна Предтечі, побудована у VIII ст. Це найдавніший збережений християнський храм на Півдні України, хоча багато разів перебудований. Барабан під банями у нижній частині зберіг давнє мурування; арки, на які спиралася баня, складені з плінфи у два шари. В парусах виявлено амфори-голосники, на одній з яких зберігся напис, зроблений 3 червня 752 р., що дозволило з винятковою точністю встановити час будівництва пам'ятки [10, 227-231].

Спираючись на результати дослідження, зазначимо, що тисячолітня епоха існування античної цивілізації у Північному Причорномор'ї посіла достойне місце в культурі наступних поколінь регіону. Технічна та естетична досконалість греко-римської архітектури мали велике значення для прогресивного зрушення у мистецтві Півдня України. Її традиції знайшли своє відображення у міському зодчестві в кримських фемах візантійської імперії VI-XII ст. та архітектурі Тмутараканського князівства Київської Русі X-XII ст. [11, 173-187]. У науковій перспективі це питання має право на подальший розвиток у контексті історичного діалогу культур античного, візантійського, слов'янського та українського світів.

Література

1. Археология СССР. Античные государства Северного Причерноморья / Отв. ред.: Г.А. Кошеленко, И.Т. Кругликова, В.С. Долгоруков. – М.: Наука, 1984. – 392 с.
2. Археология Української РСР: У 3-х томах / Ред. колегія: В.О. Анохін, А.О. Білецький та інші. – К.: Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 502 с.
3. Baumgarten F. Эллинская культура / Ф. Баумгартен, Ф. Поланд, Р. Вагнер. – Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 512 с.
4. Беляев С.А. История христианства на Руси до равноапостольного князя Владимира и современная историческая наука [Электронный ресурс]. – Режим доступа: sedniza.ru.
5. Беляев С.А. Пещерный храм на главной улице Херсонеса (опыт интерпретации и реконструкции) / С.А. Беляев // Византия и Русь. – М.: Наука, 1989. – С. 26–55.
6. Блаватский В.Д. Античная археология Северного Причерноморья / В.Д. Блаватский. – М.: Издательство АН СССР, 1961. – 230 с.
7. Буйських А.В. Аттична школа в північно-причорноморській архітектурі / А.В. Буйських // Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва. – Маріуполь, 1999. – Т. 1. – С. 78–81.
8. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов та інші. – К.: Либідь, 2000. – 488 с.
9. Давня історія України: навч. посіб. / П.П. Толочко, С.Д. Крижицький, В.Ю. Мурзін та ін. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 235 с.
10. Зубарь В.М. На берегах Боспора Киммерийского / В.М. Зубарь, А.С. Русяева. – К.: Стило, 2004. – 239 с.
11. Зубарь В.М. Проникновение и утверждение христианства в Херсонесе Таврическом / В.М. Зубарь; отв. редактор П.П. Толочко // Византийская Таврика. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 8–29.
12. Крвавич Д.П. Архітектура античних міст-полісів Північного Причорномор'я / Д.П.Крвавич // Українське мистецтво: навч. посіб. – Львів: Світ, 2003. – Ч. 1. – С. 173–187.
13. Крвавич Д.П. Архітектура візантійських міст Півдня України / Д.П.Крвавич // Українське мистецтво: навч. посіб. – Львів: Світ, 2004. – Ч. 2. – С. 85–111.
14. Крыжицкий С.Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья / С.Д. Крыжицкий. – К.: Наукова думка, 1993. – 243 с.
15. Крыжицкий С.Д. Ольвия: Раскопки, история, культура / С.Д. Крыжицкий, Н.А. Лейпунская. – Николаев: Возможности Киммерии, 1997. – 192 с.
16. Літопис Руський / Пер. давньорус. Л.Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
17. Платон. Федон: Собр. соч. в 4-х томах. [Электронный ресурс] / Платон. – М.: Мысль, 1993. – Т. 2. – С. 7–81 – Режим доступа: philosophy.ru/library/plato/fedon.html.
18. Робертс Дж. М. Иллюстрированная история мира. Восточная Азия и Классическая Греция / М. Дж. Робертс. – М.: БММАО, 1999. – Т. 2. – 192 с.
19. Уваров А.С. Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря [Электронный ресурс] / А.С. Уваров. – СПб, 1851-1856. – Вып. 1-2. – Режим доступа: pro1.ru.
20. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навч. посіб. / Н.М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.

References

1. Arkheologiya SSSR. Antichnye gosudarstva Severnogo Prichernomor'ia / Отв. ред.: G.A. Koshelenko, I.T. Kruglikova, V.S. Dolgorukov. – М.: Nauka, 1984. – 392 s.
2. Arkheologiya Ukrainy RSR: U 3-kh tomakh / Red. kolehiia: V.O. Anokhin, A.O. Biletskyi ta inshi. – К.: Naukova dumka, 1971. – Т. 2. – 502 s.
3. Baumgarten F. Ellinskaia kul'tura / F. Baumgarten, F. Poland, R. Vagner. –Minsk: Kharvest, М.: АСТ, 2000. – 512 s.

4. Beliaev S.A. Istoriiia khristianstva na Rusi do ravnoapostol'nogo kniazia Vladimira i sovremennaia istoricheskaia nauka [Elektronni resurs]. – Rezhim dostupu: sedmiza.ru.
5. Beliaev S.A. Peshchernyi khram na glavnoi ulitse Khersonesa (opyt interpretatsii i rekonstruktsii) / S.A. Beliaev // Vizantiia i Rus'. – M.: Nauka, 1989. – S. 26-55.
6. Blavatskii V.D. Antichnaia arkhologiiia Severnogo Prichernomor'ia / V.D. Blavatskii. – M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1961. – 230 s.
7. Buiskykh A.V. Attichna shkola v pivnichno-prychornomorskii arkhitekturi / A.V. Buiskykh // Ukraina-Hretsiiia: istorychna spadshchyna i perspektyvy spivrobotnytstva. – Mariupol, 1999. – T. 1. – S. 78-81.
8. Hreky na ukrainskykh terenakh: Narysy z etnichnoi istorii. Dokumenty, materialy, karty / M. Dmytrienko, V. Lytvyn, V. Tomazov ta inshi. – K.: Lybid, 2000. – 488 s.
9. Davnia istoriia Ukrainy: navch. posib. / P.P. Tolochko, S.D. Kryzhitskyi, V.Yu. Murzin ta in. – K.: Lybid, 1994. – Kn. 1. – 235 s.
10. Zubar' V.M. Na beregakh Bospora Kimmeriiskogo / V.M. Zubar', A.S. Rusiaeva. – K.: Stilos, 2004. – 239 s.
11. Zubar' V.M. Proniknovenie i utverzhdenie khristianstva v Khersonese Tavricheskom / V.M. Zubar'; otv. redaktor P.P. Tolochko // Vizantiiskaia Tavrika. – K.: Naukova dumka, 1991. – S. 8–29.
12. Krvavych D.P. Arkhitektura antychnykh mist-polisiv Pivnichnoho Prychornomoria / D.P.Krvavych // Ukrainske mystetstvo: navch. posib. – Lviv: Svit, 2003. – Ch. 1. – S. 173–187.
13. Krvavych D.P. Arkhitektura vizantiiskykh mist Pivdnia Ukrainy / D.P.Krvavych // Ukrainske mystetstvo: navch. posib. – Lviv: Svit, 2004. – Ch. 2. – S. 85–111.
14. Kryzhitskii S.D. Arkhitektura antichnykh gosudarstv Severnogo Prichernomor'ia / S.D. Kryzhitskii. – K.: Naukova dumka, 1993. – 243 s.
15. Kryzhitskii S.D. Ol'viia: Raskopki, istoriia, kul'tura / S.D. Kryzhitskii, N.A. Leipunskaia. – Nikolaev: Vozmozhnosti Kimmerii, 1997. – 192 s.
16. Litopys Ruskyi / Per. davnorus. L.Ye. Makhnovtsia. – K.: Dnipro, 1989. – 591 s.
17. Platon. Fedon: Sobr. soch. v 4-kh tomakh. [Elektronni resurs] / Platon. – M.: Mysl', 1993. – T. 2. – S. 7–81 – Rezhim dostupu: philosophy.ru/library/plato/fedon.html.
18. Roberts Dzh. M. Illiustrirovannaia istoriia mira. Vostochnaia Aziia i Klassicheskaia Gretsiiia / M. Dzh. Roberts. – M.: BMMAO, 1999. – T. 2. – 192 s.
19. Uvarov A.S. Issledovaniia o drevnostiakh Iuzhnoi Rossii i beregov Chernogo moria [Elektronni resurs] / A.S. Uvarov. – SPb, 1851-1856. – Vyp. 1-2. – Rezhim dostupu: pro1.ru.
20. Yakovenko N.M. Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.: navch. posib. / N.M. Yakovenko. – K.: Heneza, 1997. – 312 s.

УДК 008+392(477)+378.036

Фурдичко Андрій Орестович,
кандидат культурології,
доцент кафедри фольклору, народнопісенного
і хорового мистецтва
Київського національного університету культури і мистецтв

ФОРМИ КОЛЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядаються форми колективної взаємодопомоги українців як цінності, внутрішньопритаманній обцинній природі їх господарської культури. Розглядаються народні звичаї толоки і супряги, які відіграють важливу роль у трудовому вихованні молоді, звичаї свояцтва, кумівства, побратимства й посестринства, які характеризують українство як стабільну спільність, здатну захистити себе від зовнішніх руйнацій.

Ключові слова: культура, толока, супряга, кумівство, побратимство, посестринство, українство.

Фурдычко Андрей Орестович, кандидат культурологии, доцент кафедры фольклора, народнопесенного и хорового искусства Киевского национального университета культуры и искусств

Формы коллективной взаимопомощи украинцев

В статье рассматриваются формы коллективной взаимопомощи украинцев как ценности, внутренне присущей обцинной природе их хозяйственной культуры. Рассматриваются народные обычаи толоки и супряги, важные для трудового воспитания молодежи, обычаи кумовства, побратимства и посестринства, которые характеризуют украинство как стабильную общность, способную защитить себя от внешних разрушений.

Ключевые слова: культура, толока, супряга, кумовство, побратимство, посестринство, украинство.